

35. Там само. – Оп. 148. – Спр. 51. – Арк. 8.
36. Там само. – Оп. 161. – Спр. 139. – Арк. 1, 8, 9а.
37. ЦДІАУ. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2587. – Арк. 206.
38. Личков. Л. О назначении черногорского шляхетства молодых людей в студенты Киевской Академии // Киевская старина. – 1901. – Январь. – С. 6–7.
39. ЦДІАУ. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 3732. – Арк. 1.
40. Там само. – Спр. 4021. – Арк. 12.
41. Там само. – Ф. 127. – Оп. 171. – Спр. 70. – Арк. 3, 5–56.
42. Кулаковский П. Вказ. праця. – С. 102.
43. Там само. – С. 100.
44. Там само. – С. 101.
45. ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 2011. – Арк. 3.

*Шевченко О.
(м. Київ)*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВИХ КОНТАКТІВ ВЕЙМАРСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ТА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В 1922–1933 РР.

Відновлення державної незалежності України сприяло реорганізації зрадянкованої Європи шляхом створення життєздатних національних держав, а також завдяки традиціям співробітництва, які були закладені ще у 20-ті роки ХХ ст. Україна може налагоджувати співпрацю на терені Європи. Причому з урахуванням історичних традицій, сучасної політичної й економічної ситуації на європейському континенті одним із найбільш надійних партнерів України може стати Німеччина, співробітництво з якою набуває дедалі більше реальних і видимих контурів. Це відповідає вимогам забезпечення стабільності потреб структурної перебудови економіки як основи зовнішньої політики, шляху до загальноєвропейської інтеграції.

Однією з найменш досліджених у вітчизняній історичній науці є проблема ревізії Версальсько-Вашингтонської системи, а в цьому контексті, як один із її аспектів радянсько-німецькі відносини у міжвоєнні роки, зокрема військово-технічне співробітництво Червоної армії та збройних сил Веймарської республіки, оскільки вона розкриває підступну політику радянського керівництва у міжвоєнні роки, що, зрештою, призвело до відродження військового потенціалу Німеччини та військово-промислового комплексу СРСР і було однією з причин виникнення Другої світової війни. Відродження німецьких військових сил у Радянському Союзі залишається однією з найбільш таємничих сторінок історії ХХ ст. Цей процес продовжувався більше десяти років таємно від усього світу. Саме в РРФСР було закладено основи майбутніх наступальних збройних сил Німеччини, які в 1939 році стали жахом для усієї Європи, а в 1941 році здійснили напад на Радянський Союз.

Об'єктом дослідження є радянсько-німецькі зв'язки в 20-х на початку 30-х років ХХ ст. Автор намагався з об'єктивних позицій висвітлити зовнішню політику зазначених країн, врахувати зміни у світовій політичній ситуації, що відбувалися впродовж досліджуваного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому що автор, спираючись на нові підходи переосмислюючи критично історіографію та вводячи в

науковий обіг нові джерела, робить спробу наукового аналізу радянської політики по відношенню до Німеччини з урахуванням військового співробітництва, його результатів, з'ясовуючи роль німецького фактора в радянському військовому будівництві і навпаки.

Із середини 80-х рр. почали пробиватися перші паростки альтернативних оцінок історичних фактів, давно вже відомих спеціалістам. Була здійснена спроба зламати постулати й схеми періоду сталінізму, поставити під сумнів методологічно встановлені факти з історії радянсько-німецьких відносин у міжвоєнні роки, внаслідок чого змогли більш рельєфно дослідити їх. Розсекречені у 1989 р. радянські дипломатичні документи вперше відкривають можливості вивчення радянської концепції військового співробітництва СРСР із Веймарською Німеччиною в 1920-1933 рр. Нові матеріали допомагають скласти уявлення про реальні масштаби і напрямки цього процесу.

Серед російських і українських істориків, які почали на початку 90-х рр. відкрито говорити про військове співробітництво обох країн треба назвати В. Бойцова, В. Ковалю, А. Ахтамзяна, С. Горлова, А. Трубайчука, В. Газіна. Усі вони сходяться на думці, що у той час справжнього взаєморозуміння між країнами не було. Це була гра для того, щоб виграти час і покращити боєздатність армій, пошук кращої вихідної ситуації, але ні в якому випадку не пов'язані метою принципової нової орієнтації союзників у дусі взаєморозуміння. Економічні відносини давали перевагу, так само, як і військові відносини, бо вони були вигідні обома країнам [1].

Становище, в якому опинилися Німеччина і Радянська Росія на початку 20-х років, мало деякі подібні риси. В обох країнах світова війна викликала великі зміни, мали місце серйозні економічні труднощі від нанесених війною збитків, що відбилося на соціальній сфері. Обидві країни перебували в умовах зовнішньополітичної ізоляції. Німеччина була звинувачена в розв'язанні Першої світової війни, а Росія не була запрошена до участі в Паризькій конференції, через капітуляцію і підписання 3 березня 1918 року в Брест-Литовському мирного договору з державами Четвертого союзу.

На початку 20-х років Радянська дипломатія почала переходити до більш реалістичного курсу у вирішенні міжнародних питань, виконувала антиверсальські настанови В. Леніна про можливість і необхідність зближення в першу чергу з переможеними країнами, в яких були серйозні протиріччя з державами-переможницями. Тому вона почала наполегливо шукати шляхи розширення контактів із Німеччиною та її союзниками, оскільки держави Антанти, як писав Ленін, примусили підписати такий мир у Версалі, який позбавив їх матеріальної можливості економічного існування в умовах повного безправ'я й приниження.

16 квітня 1922 року під час Генуезької конференції в італійському містечку Рапалло був підписаний радянсько-німецький договір. Слід зауважити, що договір не мав ніяких таємних домовленостей про союз [2].

У правлячих колах Веймарської республіки ставлення до Рапалльського договору та радянсько-німецького співробітництва було не однозначним. Можна виділити принаймні два загальні підходи – лінію начальника управління сухопутних військ генерала Г. фон Секта і лінію німецького посла в СРСР У. Брокдорфа-Ранцау. Перший керувався прагненням якомога швидше вирішити проблеми, пов'язані з Версальським договором, що відповідало інтересам значної частини генералітету. Другий – був обережним, зваженим і виходив з повоєнних реалій європейського світу та виношувався в політико-дипломатичних колах зовнішньополітичного відомства Г. Штресемана. Лінія Брокдорфа-Ранцау знаходила підтримку багатьох політичних партій [3].

Таким чином, під кінець 1922 р. склались необхідні політико-дипломатичні умови, що змогли забезпечити міцну основу для розвитку різносторонніх торговельно-економічних, виробничих, наукових, військово-технічних контактів між Радянською Росією і Німеччиною.

Концепція двостороннього військового співробітництва була намічена в результаті серії таємних двосторонніх переговорів у Москві й Берліні у 1920-1923 рр. Для забезпечення прямих зв'язків із керівництвом РСЧА на початку 1921 року в німецькому відомстві за ініціативою Секта створюється спеціальна група "Зондергрупа – Р" (Росія), в радянській термінології "Вогру", тобто воєнна група. Вона приступила до розробки програми військового співробітництва між Червоною армією й рейхсвером під кодовою назвою операція "Купферберг Гольд". Саме з цього періоду починає розвиватися військово-промислове та військове співробітництво між Радянською Росією та Веймарською республікою, але зміна економічної ситуації в країнах не могла не позначитися на атмосфері співробітництва [4].

Для керівництва рейхсверу очевидно була необхідність якомога повніше використовувати усі можливості, які вони мали у військовому співробітництві з СРСР, яких Німеччина через обмеження Версаля була позбавлена для того, щоб рейхсвер не опустився до рівня звичайних поліцейських підрозділів у розумінні тактичної, технічної, морально-бойової підготовки, а також не відставав у подальшому розвитку військового мистецтва, оскільки з досвіду імперіалістичної війни було ясно, що вирішальне значення у військових діях має наявність і вміле використання авіації, танків, отруйних речовин. Співробітництво і сконцентрувалось, головним чином, у цих галузях. Як мета цього співробітництва німецькою стороною було намічено подальший розвиток військової теорії й оперативного мистецтва, підготовка відповідних висококваліфікованих кадрів, проведення випробувань нових видів воєнної техніки, розробка на цій основі інструкцій із вивчення військової справи і бойових статутів. Для цього потрібні були полігони, наявність відповідної техніки й можливість взаємного обміну досвідом. Усе це було в СРСР. Крім того, режим у країні гарантував високу ступінь таємничості.

Основна увага була приділена організації на території Радянського Союзу спільних військово-учбових центрів – авіаційної школи (центру) у Липецьку, танкової школи в Казані; військово-хімічним випробуванням (об'єкт "Томка"). Не дивлячись на непослідовність і суперечливість майже 10-ти річного періоду співробітництва РСЧА і рейхсверу, радянська сторона отримала певну користь. В основному вона складалась з того, що вивчення німецького досвіду слугувало певним орієнтиром у самостійній розробці нових військових технологій, засобів захисту, а також в організаційних питаннях.

Важливим фактором співробітництва РСЧА і рейхсверу стали поїздки радянського командирського складу у Німеччину для удосконалення військового мистецтва. Допускалося і відвідання німцями РСЧА. Починаючи з 1927 р. і по 1933 р. включно, обміни військовими делегаціями носили досить стійкий, регулярний характер. Причому делегації і рейхсверу, і РСЧА очолювалися особами з великими повноваженнями. Більше того, в цей період Німеччина була чи не єдиною країною, високопоставлені офіцери якої брали участь у великих маневрах та навчаннях Червоної армії [5].

У 1925-1927 рр. центр уваги у військовому співробітництві між СРСР і Німеччиною був перенесений на використання військових шкіл в СРСР і навчання кадрів, але це зовсім не означало відмову від співробітництва у військовій промисловості. Навпаки, надання

технологічної й інтелектуальної допомоги в організації окремих військових виробництв не тільки не зменшилося, а набуло більш масовий характер.

У середині 1929 р. ЦК ВКП(б) прийняло постанову “Про стан оборони країни”, в якій було викладено лінію про повну технічну реконструкцію армії, авіації і флоту. Ця постанова стала основою першого 5-річного плану військового будівництва, нею передбачалося також створення нових технічних військ, моторизація РСЧА, масова підготовка технічних кадрів.

Приблизно в цей час “головною дійовою особою” у військово-технічних контактах обох країн стає німецький генерал артилерії М. Людвіг, який пішов у відставку з посади начальника озброєнь рейхсверу. Свої зусилля після переговорів у Москві з Ворошиловим і Уборевичем, які відбулися в кінці 1929 р., Людвіг зосередив у трьох напрямках:

1. Надання допомоги у модернізації радянської військової промисловості за рахунок направлення німецьких офіцерів на заводи в СРСР і надання ліцензій для серійного виробництва військової продукції.

2. Проведення спільних науково-дослідних робіт. Причому даний пункт частково вже реалізувався у процесі діяльності військово-навчальних центрів рейхсверу (Ліпецьк, Казань, Тоцькоє, Шіхани)

3. Поставки в Радянський Союз напівфабрикатів, виробництво й експорт яких формально не підпали під заборону Версаля, але сприяли підтриманню зайнятості і високого рівня кваліфікації військово-промислових фірм Німеччини [6].

Керівництво рейхсверу розраховувало на співробітництво декількох великих німецьких фірм (“Круп”, “Рейнметал”, “Сіменс і Хальске”), а також на те, що “Людвіг у якості радника радянського уряду” з питань озброєння буде рекомендувати радянській стороні залежно від його уподобань відповідні німецькі фірми. Тут, крім політичної користі, рейхсверовцям вбачалася можливість розповсюдження свого впливу на процес оснащення РСЧА новим озброєнням. Для радянської сторони інтерес представляли перші два пункти, тоді як військове міністерство Німеччини робило наголос на останньому пункті. Тому можна зазначити, що така розбіжність у поглядах і стала початком згортання військового співробітництва між країнами. Військово-технічне співробітництво з Німеччиною для радянського уряду із самого початку було функцією політичних відносин між обома країнами. Тому, коли політичне взаєморозуміння стало все більше відходити в минуле, причому більше з вини німецької сторони, яка усвідомила цю “математичну залежність”, то, з одного боку, Москва, зумівши в попередні роки й особливо за роки першої п’ятирічки створити значну військову промисловість, провести військову реформу і виховати з німецькою допомогою кваліфіковані кадри командирського складу, зрозуміла, що з націонал-соціалістичною Німеччиною їй “не по дорозі”. Тому в умовах кризи політичних і економічних взаємовідносин Москва сама зробила “сильний хід”. Розрахунок був на те, що його гідно оцінять у Парижі, Варшаві, Лондоні. Коли ж стало зрозуміло, що Париж (а разом із ним і Варшава) готовий замінити Берлін в якості стратегічного союзника Москви, то їй залишалося лише знайти привід для розриву військових зв’язків з Німеччиною, що і було зроблено Крестинським у бесіді з Дірксеном 3 червня 1933 р. Тому ініціатива припинення військового співробітництва належала саме радянській стороні, але потрібно зазначити, що Рапалльський договір вніс істотні зміни в політичну ситуацію у світі. Він сприяв створенню унікальної атмосфери для радянсько-німецького зближення, налагодження вигідного й плідного співробітництва обох країн у політичній, економічній і культурній галузях.

Намагаючись вижити, ці дві країни пішли на широкомасштабне військово-економічне співробітництво, яке перетворилося, в період розквіту рапальської політики на військово-політичний союз. Підживлювали його ідеї німецького реваншу, неприйнятність німецькою, так і російською стороною післявоєнного територіально-державного устрою в Європі, з одного боку, й ідеї світової революції – з іншого. Але, оскільки і Москва, і Берлін цинічно розглядали свої взаємовідносини як засоби досягнення власної мети, вони чудово розуміли мотиви, які спонукали до співробітництва іншу сторону, оскільки ці відносини з часом постійно еволюціонували в сторону від майже союзницьких до балансування взаємних інтересів, пошуку політичних союзників, диверсифікації військово-промислових й економічних зв'язків. На той час, це були вимушені, але до певної міри логічні політичні кроки.

З урахуванням своєрідності міжнародних відносин 20-30-х років ХХ ст. значення військово-технічного співробітництва між СРСР і Веймарською республікою виходить далеко за межі утилітарних інтересів військового відомства. З точки зору укріплення обороноздатності і підвищення бойової міці й навчання РСЧА його ефективність очевидна (навчання керівного командного складу РСЧА в Німеччині, військовій академії, і радянських військових спеціалістів у військово-учбових центрах рейхсверу на території СРСР, допомога в становленні радянської військової промисловості й передача передових на той час технологій, обмін військовими делегаціями й спостерігачами, розвідувальними даними з узгоджувальної проблематики на основі взаємності і т.д.). І хоча результати цього співробітництва не можна піддати точному обліку (кількість радянських та німецьких льотчиків і танкістів, які навчалися, посібників і настанов із танкового й повітряного бою, ведення хімічної війни, взаємодії родів військ, кількість створених моделей різного озброєння і т.д.), все ж таки його масштаби дуже значні. Інтенсивні особисті контакти військових керівників і офіцерів вищої ланки армій цих держав створили в обох країнах міцне лоббі, яке виступало за підтримку й укріплення співробітництва між Радянським Союзом і Веймарською Німеччиною. Практично завдяки військово-технічному співробітництву, було закладено основи ВПК Союзу РСР та й Третього Рейха. Радянська військова хімія, авіація, судно- і танкобудівництво зароджувалося в результаті тісної радянсько-німецької взаємодії, а також великого бажання радянських лідерів створити міцну військову машину. На це в СРСР працювали і дипломатія, і розвідка, і практично весь господарський потенціал країни. Слід підкреслити, що за рахунок створених в основному за допомогою німців – великих резервів, як матеріальних, так і кваліфікованих кадрів країна змогла витримати і внутрішній терор, і жорстоку світову війну.

Використана література:

1. Бойцов В.В. Рейхсвер и Красная армия // Красная звезда. – 1990. – 25 ноября; Коваль В. “Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма. К., – 1989; Ахтамзян А.А. Советско-германские экономические отношения в 1922-1932 гг. // Новая и новейшая история. – 1988. – № 4. – С. 42-57.; Горлов С.А. Военное сотрудничество СССР и Германии в 20-е годы // Международная жизнь. – 1991. – № 9. – С. 4-11.; Трубайчук А.Ф. Червона армія і рейхсвер у 20-ті роки // Український історичний журнал. – 1993, №1. – С. 40-49; Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.). – Кам'янець-Подільськ. – 1994; Захаров В.В. Военные аспекты взаимоотношений СССР и Германии: 1921 – июнь 1941 год. – М.: ГАВС, 1992.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) – Ф.1. – Оп.2 – Спр.489. – Арк.14-16.

3. Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.). – Кам'янець-Подільськ. – 1994. – С. 114-115.
4. Архів зовнішньої політики Російської Федерації (АЗП РФ) – Ф. 04. – Оп. 13. – П. 73 – Спр. 1038. – Арк. 66-68.
5. Там само – П. 94. – Спр. 50283. – Арк. 2-3; Російський державний військовий архів (РДВА) – Ф. 33987. – Оп. 1. – Спр. 667 – Арк. 128-129.
6. РДВА – Ф. 33987. – Оп. 3. – Спр. 295 – Арк. 71, 76, 78.

Луцкай В.

ВПЛИВ “ЗОВНІШНЬОГО ФАКТОРУ” НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ КЕРІВНИЦТВОМ КПРС ПРО ПРОВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОПЕРАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК У ЛИСТОПАДІ 1956 Р. В УГОРЩИНІ

1956 р. став для Угорщини однією з найбільш суперечливих і трагічних сторінок історії, написаних кров'ю тисяч загиблих і поранених, сльозами тисяч заарештованих і тих, що вимушені були покинути Батьківщину через репресії та переслідування комуністичного тоталітарного режиму Я. Кадара. Жовтень 1956 р. ознаменувався активізацією національно-визвольного руху в Угорщині, у якому керівництво КПРС побачило загрозу гегемонії СРСР у Східній Європі. Знешкодити загрозу виключення Угорщини зі сфери впливу СРСР мала військова операція радянських військ, рішення про проведення якої приймалося з урахуванням поточної міжнародної обстановки.

Дослідженню так званого “зовнішнього фактору” у подіях осені 1956 р. в Угорщині, що увійшли у сучасну історіографію під назвою Угорська революція 1956 р., аналізу процесу переговорів СРСР з країнами соціалістичного табору, висвітленню позицій високопосадових осіб США щодо подій в Угорщині і присвячена дана публікація.

Міжнародному фону подій осені 1956 р. і передумовам проведення військової операції радянських військ присвятили свої дослідження, перш за все, представники зарубіжної історіографії, зокрема, російської та угорської. Окремі аспекти досліджуваної у статті проблематики висвітлюються у дослідженнях російських науковців, зокрема, у монографії В. Алексєєва “Венгрия 56: Прорыв цепи.” [1], а також збірках “1956. Осень в Будапеште.” під редакцією Коркіна [7], “Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран.” під редакцією Ю. Новопашина [4], “Политические кризисы и конфликты 50–60-х годов в Восточной Европе.” [8], що містять статті Б. Желіцки, М. Карпиченко, А. Кирова, В. Середи, А. Стикаліна.

З-поміж досліджень угорських науковців слід виділити монографії Л. Варги “Покинутий натовп. 1950-1956 [19].”, П. Унвіна “З пустоти вигукнуте слово. Імре Надь та угорська революція [18].”, Л. Борхі “За залізним занавісом. Угорщина у великодержавному силовому полі. 1945-1968 [12].” Особливої уваги потребує монографія представника угорської еміграції М. Молнара “Тріумф поразки. Історія революції [16], окрему главу якої присвячено аналізу зв'язку Угорської революції 1956 р. та міжнародної політики. В ній дослідник показує як вплинула на розвиток революції в Угорщині суецька криза, характеризує політику США стосовно угорських подій, висвітлює переговори між СРСР та країнами соціалістичного блоку, показує позиції окремих країн щодо шляхів вирішення конфлікту. У збірці статей під редакцією Є. Дьоркеї та М. Хорвата “Радянська військова